

Emmanuel de Becker

Hoofd van de afdeling kinder- en jeugdpsychiatrie van de Cliniques Universitaires Saint-Luc, Brussel

Deze bijdrage biedt een aantal aanbevelingen om vragen van jongeren over de dood en de oorlog te beantwoorden. Kinderen en adolescenten hebben immers veel vragen over de recente gebeurtenissen in Oekraïne: "Waarom deze oorlog? Waarom oorlog? Waarom doodgaan?..." Het is aartsmoelijk om deze ogenschijnlijk eenvoudige vragen te beantwoorden. Laten we niet vergeten dat de begrippen leven en dood nauw verbonden zijn met het menselijk lot en centraal staan in elke medische roeping. Iedereen heeft een unieke relatie met de dood, die onvermijdelijk heen en weer slingert tussen angst en sereniteit, een beweging die alle dimensies omvat van de spiritualiteit in de ruime en nobele zin van het woord. We gaan niet in op de aspecten van het leven na de dood, het voortbestaan van een eventueel bewustzijn na de fysieke dood... Zonder uitputtend te zijn, zullen we het thema van de dood bespreken en vervolgens een aantal richtlijnen geven om jongeren hierbij te begeleiden.

N3133N

Sociologische overwegingen

Dankzij een mentaliteitsverandering spreken we vandaag steeds meer vrijuit, maar de dood blijft nog steeds min of meer taboe. Vroeger leidde de dood van een persoon ertoe dat de groep waartoe hij of zij behoorde zich reorganiseerde. Het rouwproces leidde tot een reorganisatie van de communicatiesystemen, met een herverdeling van de rollen, bv. het aanwijzen van de rouwenden als objecten voor de projectie van het verdriet. De familie vormde een beschermend bastion voor individuen, een soort crypte waaruit niets naar buiten kon komen. Dankzij de reorganisatie, die op een conservatieve manier tot stand kwam, kon men zich geleidelijk losmaken van de geliefde, onder andere dankzij de steun van niet-gespecialiseerde familieleden.

In Europa worden het leven en de dood steeds meer gemedicaliseerd. Het ziekenhuis en de gezondheidsinstellingen zijn immers de meest geschikte plaatsen voor de opvang van stervenden, aangezien meer dan 70% van de bevolking daar sterft. Zo worden de zorgteams geconfronteerd met de dood, waarbij ze uitdrukkelijk of indirect worden gevraagd om te begeleiden, ondersteunen of zelfs de familie te vervangen. We stellen dus vast dat de dood zich verplaatst van de familie naar de zorginstellingen, met als logisch gevolg een 'psychologisering' van het rouwproces. Wanneer iemand sterft, veroorzaakt de resulterende 'afwezigheid' onvermijdelijk een gevoel van onbehagen. Onze samenleving moet echter preventief zijn tegenover het kwaad dat haar bedreigt. En als ze daar niet in slaagt, wordt het gevoel van machteloosheid dat daaruit voortvloeit moeilijk om te dragen. Laten we dit illustreren met de dood van een kind; vroeger was dit allesbehalve zeldzaam, terwijl het vandaag als een tegenslag, een onrecht, een medische blunder wordt ervaren. Als bijkomend verschijnsel merken we de toename van zogenoemde borderlinestoornissen, gekenmerkt door een afhankelijkheid van het object en, bijgevolg, problemen om het los te laten.

Bovendien staat de echte dood ver van het dagelijks leven van jongeren. In schoolboeken, bijvoorbeeld, gaat het bijna nooit over de dood (de boeken worden in dit opzicht 'gekuist'). En tegelijk zijn kinderen steeds meer geïsoleerd als ze worden geconfronteerd met beelden van de dood op het scherm. In een maatschappij waar het beeld dominant wordt, is de dood virtueel geworden, een spektakel, een spel. Daar komt nog bij dat het beeld voorrang heeft op de tekst en het verhaal, een proces dat de toegang tot de symbolisatie blokkeert. We kunnen ons dus afvragen: wat te denken van virtuele games waarin men doodt, waarin men onverwachts sterft, zonder dat het kind of de adolescent beschouwingen hoort over de waarde van het leven? Zo worden jongeren steeds minder geconfronteerd met de echte dood en het discours daarover. Ze krijgen voortdurend een fictieve dood gepresenteerd, waaruit men zonder problemen weer kan opstaan. Voor de leeftijd van 6 jaar verwijst de dood niet naar een onomkeerbare toestand; in tekenfilms wordt de heldin wakker na het eten van een vergiftigde appel en een kus van een droomprins. Voor het jonge kind is de overledene gewoon vertrokken en kan hij op een dag terugkeren... De evolutie van onze mentaliteit en van onze samenlevingen stelt ons dus voor de vraag: "Hoe leert het kind vandaag wat de dood inhoudt?"

Psychologische overwegingen

Freud beschouwde de relatie tot de dood (en de rouw) als een positionering tegenover het verlies, die tot een depressie leidt als gevolg van de verwijdering van het liefdesobject. Rouwen vraagt tijd, is essentieel en onbedwingbaar en hangt af van de persoonlijkheid van de persoon. Een narcistische persoonlijkheid zal bv. op zoek gaan naar vervangingsobjecten in plaats van zich over te geven aan de leegte. Volgens Klein moet elke persoon de oorspronkelijke rouw onder ogen zien om het primaire narcisme te ontgroeien. Dat proces is noodzakelijk om te ontsnappen aan de almacht die in stand wordt gehouden door het geloof in een erg innige relatie met de moeder. Het komt overeen met een prototype van depressie dat wordt gekenmerkt door tweeslachtigheid en schuldgevoel, waardoor de verinnerlijking van ouder-imago's mogelijk wordt. Desalniettemin begint het rouwproces niet echt bij het eerste echte verlies dat het kind ervaart. Bovendien merken we soms een kwellend schuldgevoel bij de overlevenden dat hen depressief kan maken. En sommige sterfgevallen kunnen ook "generaties overslaan". We wijzen erop dat de mogelijkheid om zich geheel

te geven aan andere objecten bij elk nieuw verlies opnieuw op de proef zal worden gesteld (1). Het rouwproces weerspiegelt de toestand van iemand die een persoon verliest waaraan hij zich geheel heeft gegeven. Verschillende psychodynamische veranderingen helpen om zich aan te passen aan een andere realiteit, waarbij opeenvolgende fasen worden doorlopen: ontredde, depressie, aanpassing, aanvaarding van de realiteit.

Op klinisch vlak, wanneer het verdriet onuitsprekelijk is, zijn de symptomen meestal zichtbaar. Als kinderen en adolescenten, net als volwassenen, toegang hebben tot sublimatie, is het mogelijk dat ze blij geven van verzet, soms met onrust, om de angst te verlichten. Mogelijke agressiviteit tegenover de ouder, de verzorger of zichzelf, kan te maken hebben met een magische gedachte aan de macht die aan de volwassene wordt toegeschreven. De dood brengt een intense teleurstelling en een gevoel van verraad met zich mee. Men kan ook een stille depressie of zelfs een terugval waarnemen.

De psychische integratie van de dood draait rond 2 essentiële assen, enerzijds de perceptie van de afwezigheid en anderzijds de verinnerlijking van de permanentie van deze afwezigheid. Aangezien de dood een definitief einde maakt aan het bestaan, brengt ze een zekere neerslachtigheid mee, met reacties op het verlies en de scheiding (6).

De jongere zal verschillende stadia doorlopen die geleidelijk een voorstelling, een concept van 'niet-zijn' introduceren:

- Een totaal gebrek aan inzicht tussen 0 en 2 jaar, gekenmerkt door de afwezigheid van een objectieerbare bewuste voorstelling.
- Tussen 2 en 6 jaar vertaalt een mythische perceptie zich in een abstract begrip; het is het omgekeerde van het echte. De dood wordt gezien als iets wat voorlopig, tijdelijk en omkeerbaar is. Het kind ervaart een tweeslachtigheid; het neemt de dood waar en ontkent ze. Leven en dood zijn niet tegengesteld; het zijn twee verschillende manieren van zijn.

- De kinderlijke werkelijkheidszin komt overeen met een concrete fase in de leeftijd tussen 7 en 10 jaar. Het kind begrijpt het voortbestaan van het object en roept concrete en gesproken voorstellingen op, zoals skeletten, lijken en geesten.
- Na de leeftijd van 10 jaar zien we abstractie en existentiële angst. De jongere krijgt toegang tot de symbolisatie van de dood, vreest het werkelijke verlies en denkt na over zijn eigen lot.

Tijdens deze integratieve verandering merken we de overgang van een individuele referentie aan de dood van een bepaalde persoon naar een universele dimensie ("alle mensen zijn sterfelijk"). De overgang van het omkeerbare naar het definitieve, naar het onomkeerbare, confronteert de persoon met de realistische aanvaarding van het menselijk lot. Tegelijkertijd vindt er een verandering plaats van het begrip van goed en kwaad dat gekoppeld is aan de dood, van een wraak of zelfs een straf; het kind ziet de dood als het eindpunt van een natuurlijk proces, een integraal onderdeel van de biologische levenscyclus. Geleidelijk krijgen de betekenissen 'dood' en 'levend' verschillende connotaties. De dode is die onbeweeglijke, ongevoelige persoon; als je dood bent, kun je niet meer zien, voelen, bewegen. De levende daarentegen beweegt, praat, interageert. Verschillende eigenschappen wijzen er dus op dat iemand dood is. De onomkeerbaarheid kenmerkt het definitieve karakter van het bestaan. De onherroepelijkheid (of onverbiddelijkheid) komt overeen met de beweging naar afhankelijkheid aan de wet in de biologische orde, met deze onvermijdelijke interne noodzaak die onder andere wordt gekenmerkt door veroudering. Het kind gaat dan verder dan de oorzakelijkheden van het verschrikkelijke en brutale ongeval, de doodsdrijf, het verlangen naar de dood... die schuldgevoelens opwekken. Tot slot vertolkt de universaliteit het feit dat het proces niemand spaart.

Daarnaast moet rekening worden gehouden met contextuele aspecten, de levensloop van het individu en van de familie, ervaringen, de manier waarop de omgeving de dood voorstelt en met het kind over de dood praat. Deze essentiële parameters vergroten de verbeeldingskracht van het kind, dat zich de dood op verschillende manieren voorstelt om de angst te proberen beheersen, om de dood onder controle te proberen krijgen. Zo heeft het kind net als de volwassene een aantal voorstellingen van de dood; kijk maar naar de evenementen rond Halloween. Het spook helpt om de kloof tussen de levende en de dode, tussen het levende en het levenloze te overbruggen; het maakt nog steeds deel uit van het leven, ook al is het dood. Het draagt de dood in zich, het kent de dood en tegelijkertijd trekt het de onomkeerbaarheid ervan in twijfel. Het skelet helpt om de horror onder controle te krijgen die het lijk en de lichamelijke veranderingen opwekken. Het vertaalt een mechanisme van ontkenning van de totale vernietiging door de dood ("iets van jezelf slaagt erin om te blijven voortbestaan"). Hoe dan ook, de enige kennis die we als mens over de dood hebben, is een 'niet-weten'. Toch gelooft ons onbewuste niet in de mogelijkheid van zijn eigen dood; het neemt alleen 'de onsterfelijkheid van de ziel' in aanmerking. Dat vertolkt de diepe instincten van het wezen dat de ontkenning die de dood is, niet kan vatten.

Freud beschouwde de relatie tot de dood (en de rouw) als een positionering tegenover het verlies, die tot een depressie leidt als gevolg van de verwijdering van het liefdesobject.

Belang van praten met het kind

Moet je er met kinderen over praten en hoe doe je dat? Je zou kunnen denken dat een gesprek over een stressvolle gebeurtenis de angst alleen maar doet toenemen. Maar door te praten over wat er om ons heen gebeurt, slagen we er meestal in om de angst en zelfs de mogelijke wanhoop te verminderen. Om de gebeurtenissen van het leven te begrijpen, onder controle te krijgen, is het beter ze te benoemen. Kinderen uit gezinnen waar er vrij en openlijk over de dingen wordt gesproken, hebben minder last van stress. Die gesprekken helpen het kind om te begrijpen wat het voelt en stellen het bijgevolg gerust (7).

Vanaf de leeftijd van 2-3 jaar begrijpen kinderen misschien niet de draagwijdte van woorden, maar ze vangen wel de sfeer op waarin die woorden evolueren. De angst van volwassenen, in dit geval van de ouders, beïnvloedt de emotionele toestand van het jonge kind, dat een 'emotionele spons' is. Volwassenen beseffen niet altijd dat kinderen hun angst absorberen door zich vast te klampen aan de termen die worden overgebracht door 'de groten'. In tegenstelling tot volwassenen en (oudere) adolescenten kunnen ze de informatie nog niet ontcijferen, de betekenis ervan doorgronden en hun emoties beheersen. Het is goed om het kind te helpen zijn gedachten te verfijnen door te vragen wat het weet over de dood, over de oorlog. Hoe jonger ze zijn, hoe minder kinderen hun angsten kunnen verwoorden.

Jonge kinderen denken nog veelal in zwart-wit. Wat niet groot is, is klein, wat niet dik is, is dun... dus wat niet lief is, is stout... en ze delen hun omgeving in in de 'wereld die ze kennen' en de 'wereld die ze niet kennen', waarbij de eerste geruststellend is en de tweede beangstigend. Met andere woorden, het jonge kind heeft, om een houvast te hebben, de behoefte om de buitenwereld te categoriseren door te classificeren, te sorteren (2). De rol van de ouders als opvoeders is het kind te laten zien dat het niet zo eenvoudig is. Zo kan een klasgenootje 's ochtends agressief, en dus heel 'stout' zijn, en aan het eind van de dag een supermaatje worden. Wanneer het kind ouder wordt,

begint het te beseffen dat uitersten slechts theorie zijn. Bovendien is het jonge kind bezield door het geloof in een noodzakelijke almacht, door bv. te zeggen: "zelfs niet bang ... zelfs geen pijn". Het gelooft immers dat volwassen-zijn betekent dat je in alle omstandigheden sterk blijft, nooit pijn hebt of bang bent ... Deze psychische beweging is verbonden met de idee van het 'Ideaal-Ik', erfgenaam van de almacht waarmee de baby zich het beeld van het tevreden, onberispelijke Ik zonder frustraties schept. Die idee verschilt van

het 'Ik-ideaal', een instantie die het gevolg is van de convergentie van het narcisme (idealisering van het Ik) en de identificatie met ouders en collectieve idealen. Op zich is het Ik-ideaal dus een model waaraan de jonge persoon zich wil conformeren, een ideaal dat via fantasie moet worden bereikt.

Naarmate het kind groeit, neemt zijn feitelijke kennis toe en kan het interessant zijn om het wat houvast te geven over de gebeurtenissen en de context met betrekking tot de dood. Het kind stelt ook veel vragen over de problemen en de mogelijke verbanden met hem en zijn familieleden.

Luister naar het kind dat een droom oproept waarin zijn angsten figureren die verband houden met de ontvangen informatie. Bij verlegen of gereserveerde kinderen wint de volwassene door hen te benaderen en uit te nodigen om te praten over hun meer persoonlijke en geheime ideeën. Kinderen zullen niet noodzakelijk over hun angsten en zorgen durven te praten. Concreet nemen ze al afstand van hun angsten door erover te praten. Sommige zijn ook bang voor de reacties van volwassenen, misschien omdat ze regelmatig een standje krijgen of omdat ze het gevoel hebben dat er niet naar hen wordt geluisterd als ze praten. Nog andere denken dat hun gedachten magisch zijn, en vrezen dat er iets zal gebeuren enkel en alleen door erover te praten (5). Laat het kind dus niet alleen met zijn angstwekkende ideeën. Niet zelden vertonen kinderen symptomen zoals moeilijk in slaap vallen, 's nachts wakker worden, fobieën, prikkelbaarheid, verlies van een gevoel voor humor, heropflakking van verlatingsangst, eetstoornissen, psychosomatische klachten enzovoort. Wat de therapeutische ondersteuning betreft, pleiten we in eerste instantie voor een natuurlijke aanpak, met de inzet van persoonlijke en familiale middelen (3). Naast deze stoet van klinische aanwijzingen moeten we ook aandachtig zijn voor 'provocaties' bij adolescenten, die we mogelijk moeten opvatten als kansen om erop in te spelen (een 'grap' die vraagt om een gesprek); een jongere kan bijvoorbeeld gekserend zeggen dat "hij gaat feesten voordat het bommen begint te regenen".

Idealiter gebruikt de volwassene media om het kind te benaderen: tekeningen, verhaaltjes, spelletjes... Laten we niet vergeten hoeveel de media, zoals Winnicott die ontwikkelde, de opkomst van transitionele fenomenen, creatieve ruimte van paradoxen, krachtige toe-eigeningsfactor en symbolisatie van de verschillende ervaringen ondersteunen. Het concept 'transitionaliteit' geeft de mogelijkheid van het jonge kind weer om een ander object dan het 'ik' te herkennen en het op de grens van de binnen- en de buitenwereld te plaatsen. Het is ook het vermogen om een object te creëren, te bedenken, uit te vinden, te ontwerpen en er een relatie mee aan te gaan.

Dus, afhankelijk van hun leeftijd hebben jongeren verschillende niveaus van begrip en meer of minder mogelijkheden om de informatie die hen bereikt te verwerken. Als het kind vragen stelt aan de volwassene, moeten we het dus eenvoudige informatie geven waarmee het zich kan identificeren, en moeten we niet meer details verstrekken dan gevraagd. Zowel bij kinderen als bij adolescenten pleiten we ervoor om voldoende tijd uit te trekken voor dialoog, om te vragen wat ze weten, wat ze denken, wat ze voelen. Als volwassene moet je dus authentiek zijn, het onuitsprokene en zeker leugens vermijden, en zorgen voor een open en eerlijk gesprek. Het is uiteraard essentieel om zich uit te drukken en deze dialoog tot stand te brengen naargelang het ontwikkelingsniveau van het kind, zijn mate van rijpheid, en rekening te houden met eventuele geestelijke gezondheidsproblemen. Over het algemeen helpen ontmoetingen tussen volwassenen en kinderen deze laatste om te begrijpen wat ze meemaken, in een per definitie geruiststellend interactieproces.

Hoe praat je met het kind over de dood en de oorlog?

De dood wordt in dit geval veroorzaakt door de oorlog. Het is niet eenvoudig om het kind een kader te bieden bij zulke gevoelige onderwerpen. Het is beter om te praten over echte feiten dan geherinterpreteerde en vervormde versies te geven, omdat idealiter informatie wordt gegeven die aangepast is aan de culturele bagage van het kind, aan zijn rijpheid. Je moet authentiek zijn en met eenvoudige woorden uitleggen

wat je weet. Gebruik ook liever echte termen, zoals "hij is dood", "hij had kanker, dat is een heel ernstige ziekte", vermijd metaforen en uitdrukkingen zoals "ze is naar de hemel gegaan", "ze is op een lange reis vertrokken", en vergelijk iemand die dood is niet met iemand die slaapt. Voor een jong kind is het evident, als een "geliefde is vertrokken", dat je die gewoon gaat halen... Hoe 'confronterend' het ook lijkt, het woord 'dood' is het meest geschikt voor het kind ongeacht zijn leeftijd; het is een precieze term om de werkelijkheid te beschrijven. Kinderen baseren zich op deze structurerende woorden om een houvast te hebben. Veel volwassenen komen echter in de verleiding om de wreedheid van de werkelijkheid te verbloemen met poëtische woorden; ook al is de verbeelding acceptabeler, toch moeten we hiermee oppassen, omdat jonge kinderen nog geen afstand kunnen nemen tegenover wat hen wordt verteld. De verhalen die ouders geneigd zijn te vertellen aan hun kinderen als ze over de dood praten, zijn eigenlijk de verhalen die ze graag aan zichzelf willen vertellen. Maar jongeren zijn vaak wijzer dan volwassenen als het om dit onderwerp gaat. Hun angst komt overeen met de angst die ze bij volwassenen waarnemen. Kinderen mogen dus niet van de realiteit afgeschermd worden (4).

Met het nodige respect voor het assimilatie ritme van het kind moet men het de tijd geven om de informatie op te nemen, maar ook de waarheid vertellen. Het is natuurlijk normaal dat je je kind wilt beschermen; maar dat mag je niet doen door te liegen, want het kind zou zich verraden kunnen voelen. De waarheid verbergen voor het kind is des te moeilijker omdat er een discrepantie is tussen wat het voelt en wat hem wordt verteld. Het is dan geneigd om zich iets geheimzinnigs voor te stellen dat veel angstaanjagender is dan de werkelijkheid. Het kind helpen om de situatie te begrijpen is ook een teken dat er rekening wordt mee gehouden, dat het niet wordt uitgesloten. Het kan ook nuttig zijn om gebruik te maken van symbolische gebaren (kleine eenvoudige rituelen), zoals een knutselwerkje of een tekening maken. Kinderen vinden immers niet altijd de juiste woorden om te zeggen wat ze voelen. Soms begrijpen ze zelfs niet echt wat er emotioneel door hen heen gaat. Dankzij spelletjes en tekeningen 'ontdoen' kinderen zich van wat hen hindert, leggen ze hun emoties vast door hun ervaring vorm en kleur te geven. Door 'oorlogje' te spelen, grijpen ze een kans om hun vragen uit te werken, de reikwijdte van interacties in twijfel te trekken, hun gevoelens te ervaren. Het is dan aan de volwassenen om ervoor te zorgen dat de kinderen in de symboliek van het spel blijven.

Daarna kan het relevant zijn voor de volwassenen om collectieve ruimtes te bieden (bv. op school), tijd te plannen om te praten, blijvende aandacht te geven, aangepast aan elk kind. Jongeren die dat willen, kunnen zich dan uitdrukken, vertellen hoe ze zich voelen, wat ze begrijpen. Het creëren van een 'educatieve gemeenschap' rond het kind is bijzonder belangrijk. Omdat de evocatie zowel individueel als collectief tot stand komt, en het kind profiteert van dit heen en weer geslingerd worden tussen de verschillende sferen van zijn leven, zullen die bewegingen het helpen om in zijn eigen tempo zijn gedachten, zijn voorstelling van de wereld op te bouwen. We moeten aandacht hebben voor zijn vragen, zonder erop te anticiperen, door te proberen achterhalen wat het begrijpt, denkt, voelt. Het kind wordt dan de speler van zijn gedachten, een essentieel proces om het te helpen groeien en de wereld om hem heen te begrijpen.

We herinneren eraan dat het in stand houden van het dagelijkse leven (school, buitenschoolse activiteiten, ontspanningsmomenten, enz.) een manier is om een stabiliteit in de ontwikkeling van het kind te verzekeren. Het gaat erom het kind een kader te bieden waarbinnen het zich

kan concentreren terwijl het beschermd is tegen de zorgen van volwassenen, spanningen, agitatie en zelfs chaos. Ook begeleiding wat de media betreft is bijzonder belangrijk. Minder schermtijd helpt het kind te verwerken wat het als informatie heeft ontvangen. De jongere wordt beïnvloed door wat er in de wereld gebeurt, soms indirect door de emoties of heftige reacties van volwassenen. Daarom is het nodig om hier een woordje uitleg bij te geven: “Mama en papa maken zich zorgen over het nieuws, maar het is niet jouw schuld”. Onze emoties verbergen helpt niet om die van de jongere onder controle te krijgen; het is eerder een kwestie van “ze door een zeef te halen”, de gebruikte termen aan te passen aan de leeftijd, de rijpheid van het kind.

Als volwassenen moeten we geduldig naar het kind luisteren, maar tegelijkertijd voorzichtig omgaan met zijn ritme en het helpen om zijn subjectieve standpunt in te nemen. Het is ook een kwestie van het kunnen beteugelen van de gebruikelijke reflex om de onnauwkeurigheden in de kennis van de jongere te corrigeren. Maar we moeten wel de moed te hebben om genuanceerd enkele beoordelingsfouten of valse overtuigingen te corrigeren bij het kind, meestal als gevolg van zijn jonge leeftijd. We moeten vermijden om koste wat het kost bescherming en

Als we voelen dat een kind zich zorgen maakt over een tragische gebeurtenis (zoals een oorlog), raden we aan om het in het begin te laten vertellen wat het begrijpt, wat het zorgen baart, wat het van de situatie vindt.

© Anton27 / Shutterstock.com

troost te willen bieden, terwijl we daarbij het kind beletten zich uit te drukken. Tijdens de gesprekken is het goed om je standpunt als volwassene te geven, je emoties te delen, maar ook je angsten en persoonlijke twijfels. En laten we de almacht van onze kennis als ‘volwassene’ achterwege laten. Het is belangrijk dat de volwassene het kind geruststelt en de zaken eenvoudig uitlegt naargelang de leeftijd, rijpheid en intelligentie van het kind dat voor hem zit. Van de volwassene wordt verwacht dat hij als een angstschild fungeert, door het kind niet te misleiden en door zijn angsten niet onnodig aan te wakkeren.

Als je het gevoel hebt dat een kind zich aanvankelijk zorgen maakt over een tragische gebeurtenis (zoals een oorlog), raden we aan het te laten praten over wat het begrijpt, wat het verontrust, wat het van de situatie vindt. Dat gesprek is een startpunt om de grote thema's van het leven te bespreken: leven, dood, geweld... Een goed gekozen en aangepaste tekst biedt ruimte voor een symbolisatie die bevorderlijk is voor het begin van een gesprek over een of ander thema. In tweede instantie, als het kind gedesoriënteerd en verloren lijkt, moet de volwassene concrete elementen kunnen aanreiken waarop het kan steunen. Geografische informatie kan bijvoorbeeld helpen om een conflict af te bakenen tot een deel van de wereld, terwijl historische elementen de gebeurtenissen op een tijdlijn plaatsen. Het perspectief heeft tot doel het kind uit de archaische emotie te halen, zijn kritische geest te ontwikkelen, zijn oordeel te nuanceren dat in de kindertijd dichotoom is. Samen praten over concrete punten brengt de verbeelding tot rust en kan gedeeltelijk de angsten afblokken die ontstaan wanneer het kind wordt geconfronteerd met de chaos van een situatie. Maar het is niet altijd goed om op bepaalde details in te gaan die

verder gaan dan de vragen van het kind. In derde instantie, als het kind de behoefte voelt om te handelen, zich actief en nuttig te voelen, vraag het dan om samen met de volwassenen (ouders of andere referentiepersonen) mee te werken aan solidaire daden. Dat is een gelegenheid om kostbare momenten te delen met het kind en een relatie op te bouwen rond gemeenschappelijke waarden zoals solidariteit, vrijheid, verdraagzaamheid, vertrouwen... Dat kan het kind helpen om grip te krijgen op een pijnlijke situatie, en het is een kans om empathie te ontwikkelen.

Tot slot

In het tijdperk van continu of zelfs instant nieuws hebben kinderen en adolescenten hoogstwaarschijnlijk beelden, video's of andere informatie over de oorlog zien voorbijkomen. Het perspectief is om jonge mensen te helpen om geïnformeerde en bedachtzame wereldburgers te worden, die de diverse aspecten begrijpen van de verschillende gebeurtenissen die plaatsvinden. En tegenover chaos zijn er nauwelijks andere reacties dan die van reflectie, aandacht voor de ander, voor cultuur, voor de continue democratische opbouw...

Referenties op www.percentiel.be